



GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

I. Uluslararası
AHMED ZİYAÜDDİN
GÜMÜŞHANEVÎ
Sempozyumu

03-05 Ekim 2013 - GÜMÜŞHANE

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN

Doç. Dr. Ali KUZUDİŞLİ

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇATAK

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

Anadolu'da Halidiyye Tarikatı ve Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Ekolü

Abdurrahman MEMİŞ*

Özet

Nakşendiyye tarikatı, Anadolu coğrafyasında varlığını uzun süre devam ettirmiş, etki gücü günümüze kadar ulaşmış tarikatlardan biridir. Tarikat, diğer İslam beldelerinde olduğu gibi Anadolu'da da geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür. Nakşendiyye tarikatının II.Mahmud tarafından 1826 yılında Bektaşî tekkelerinin kapatıldığı dönemde yaşadığı kısa süreli sıkıntı dikkate almazsak sadece halk tarafından değil ulema ve devlet ricalinin de bu tarikata yoğun ilgisinin olduğunu görürüz.

Giriş

Nakşendiyye tarikatı, değişik dönemlerde farklı isimlerle anılsa da kendi iç disiplini açısından değerlendirildiğinde çok az farklarla ve kendi iç dinamikleri korunarak silsilesi devam ettirilmiştir.

Müceddidiyye, Mazhariyye, Hâliidiyye tarikatın değişik dönemlerde aldığı isimlere örnektir. Tarikatı, "Halidiyye" adı ile devam ettiren Hâlid-i Bağdâdî'nin hayâtı ve tasavvufî şahsiyeti hem Nakşendiyye tarikatı hem de 19. yy. Osmanlı ilim ve kültür hayâtı içinde önemli bir yere haizdir.

Hâlid-i Bağdâdî' ye nisbetle "Hâliidiyye" adı ile anılan bu tarikat, yukarıda da zikrettiğimiz gibi âdâb ve usûl açısından müstakil bir tarikat olmayıp târihi seyri içinde değişik isim ve nisbelerle anılmış olan Nakşendiyye tarikatının devamı, el-Bağdâdî' de bu silsile içerisinde Nakşendiyye yolunun yenileyicisi ve şû'be müessisi durumunda olmuştur.

Halidiyye tarikatından önce Hindistan'dan batıya doğru intişar imkanı bulmuş olan Müceddidiyye'nin el-Bağdâdî'nin tarikat faaliyetleri için olumlu bir zemin hazırladığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bu anlamda, Nakşendiyye tarikatının önemli şahsiyetlerinden olan Muhammed Masum'un halîfesi Muhammed Murad Buharî (1141/1729) 1681-1686 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş ve Sultan'ın teveccühünü kazanarak şeyhü'l -islam Feyzullah Efendi başta olmak üzere birçok âlimi Nakşendiyye tarikatına intisâb ettirmeyi başarmıştır. Sultan, Şam yakınlarında bulunan malikânesini kendisine hediye etmiştir.¹

Diğer yandan Sirhindî'nin Mektûbât'ını Osmanlıcaya çeviren Mustakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (1202/1787) ve çok sayıda Osmanlı bürokratı Muhammed Masum'un halîfesi Şeyh Ahmed Cüryanî Cârullah (1119/1707) 'a müntesibdir.²

Müceddidiyyenin çok uzun süreli olmayan bu etki döneminden sonra Halidiyye tarikatının Anadolu ve diğer bölgelerdeki etkisi zaman içerisinde değişiklikler arz etmekle birlikte uzun

* Dr., Üsküdar Kandilli Kız Anadolu Lisesi Müdürü.

1 el-Murâdî, Muhammed Halil, *Silkü'd-dürer fi ayâni'l-karnî's-sânî aşer*, IV/130; Algar, "Political Aspest Of Naqshbandi History", *Naqshbandis*, XVIII,137; Manneh, "The Naqshbandiyya- Mucaddidiyya In The Ottoman Lands In The Early 19 Th Century", *Die Welt Des İslams*, XXII / 17

2 Manneh, *The Naqshbandiyya Mujaddidiyya in The Ottoman Lands in The Early 19 th. Century (Die Welt des Islam) Leiden*, 1921, 18; Algar,Hamid, *Political Aspest Of Naqshbandi Hirtory*, *Varia Turcica*, XVIII, İstanbul, 1990, 137

uzun vâdeli olmuştur. Kanaatimizce bu etkinin en önemli sebeplerinden biri, el-Bağdâdî'nin tarikat silsilesi içinde Ubeydullah Ahrâr' dan sonra isminden en fazla bahsedilen bir şahsiyet durumunda olmasıdır.

Diğer yandan, Mevlânâ Halid el-Bağdâdî' nin Nakşbendiyye'nin şeriat anlayışına uygun olarak sûfiyye ve ilmiyye bir diğer deyişle Tekke ve Medrese arasında meydana gelen çekişmeyi ortadan kaldırmaya çalışması ve kendi döneminde toplumun sosyal yapısını çok iyi tanıyan bir tarikat anlayışına sahip olmasını da göz ardı etmemek gerekir.

Nakşbendiyye tarikatına mensub bazı şeyhler, inâbelerini hâlidîyye tarikatı ile yenilemişler bunun sonucu olarak ta bazı Nakşî tekkelerinde hâlidî şeyhleri irşâd hizmetini yürütmüşlerdir.³

Bu noktada Halidiyyenin Anadolu'da intişarını ve bu kol içinde Gümüşhanevî'nin yerini daha iyi anlamak için genel anlamda hulefanın yaptığı tarikat hizmetlerine kısaca göz atmakta fayda vardır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, daha çok Şam (Dımeşk) merkezli olarak faaliyetlerini yürütmüş ve değişik islam beldelerine 90'a yakın halife göndermiştir. Söz konusu halifelerden sadece 15'i Anadolu topraklarında görev almışlardır.

Doğu Anadolu bölgesinde tarikatın neşrinde hizmet etmiş olan halîfeler Abdullah Şemdinî ve Tâhâ el-Hakkarî'dir. Abdullah Şemdinî, daha çok hürmeten bu silsilede yer almış fakat Tâhâ el-Hakkarî'nin etkisi hem geniş boyutlu ve hem de uzun süreli olmuştur. Günümüzde silsilesi birkaç koldan devam eden Hakkârî vâsıtasıyla tarikat, sadece Doğu Anadolu bölgesinde değil İran, Mısır, Kafkasya'da yayılma imkanı bulmuştur.

İran hükümdarı Mehmed Şâh gördüğü bir rüya vesilesi ile ehl-i sünnet mezhebini kabul etmiş ve Tâhâ el-Hakkarî'den bir hoca istemiştir. el-Hakkarî, talebesi Abdurrahim'i İran şâhına göndermiştir.⁴

Güneydoğu Anadolu bölgesinde tarikat hizmetinde bulunmuş iki halife Muhammed el-Firâkî ve Hâlid el-Cezerî'dir. Önce Diyarbakır'a halife olarak gönderilen el-Firâkî daha sonra Abdülvehhab es-Sûsî'nin sebep olduğu anlaşmazlıkları gidermek üzere İstanbul'a gönderilmiştir.

Ayrıca, Muhammed el-Firâkî'nin çabaları sonucu sultan Abdülmecid, Necip Paşa' ya emir vererek şahsî hesabından Hâlid-i Bağdâdî için bir türbe inşâ ettirmiş türbedarlık görevini ise el-Firâkî'ye vermiştir. el-Firâkî ayrıca Şam'da tarikat neşrinde bulunmuş bir şahsiyettir.

Amasya ve çevresinde tarikat, İsmâil Şirvânî ve halîfeleri Şeyh Fevzi Molla ile Hamza Niğârî vâsıtasıyla yayılmıştır. Bu silsilede yer alan Şeyh Şâmil sadece tarikat açısından değil tarih açısından da ruslara karşı verdiği mücadele sonucu adından sitayişle bahsedilen bir şahsiyet konumunda olmuştur.⁵

Şeyh Şamil vâsıtasıyla tarikat Çeçen bölgesi yanında orta ve batı Kafkasya'ya yayılarak bu bölgenin politik, sosyal ve kültürel hayatının tamamlayıcı bir unsuru haline geldi. Tarikat halen, Azerbaycan'ın kuzeyi, orta Asya'da Türkmenistan'ın doğu ve güney bölgeleri, Fergana vadisi, bu vadinin özellikle Kırgız kesimi ile kuzey Türkmenistan'ın Harezmi vahasında ve Karakalpak Cumhuriyetinde yaygın ve etkin durumdadır.⁶

3 Üsküdar Alaca Minare Tekkesinde Abdülfettah Efendi ile Murad Molla Tekkesi şeyhi Ali Talib Efendi buna örnek olarak gösterilebilir. (Bkz. Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, 246)

4 Geniş Bilgi için Bkz: Memiş, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik, ilgili yerler*; Hiskav, Seyyid Tâhâ-i Hakkarî, *İl Büyüklere Dizisi*, 1, 13, 21

5 Vassaf, *Sefine-i evliyâ*, II /203-206

6 Bennigsen, Alexandre - Wimbush, S.Lndres, *Le soufi et le commissaire* (Ter. Türer, Osman, *Sufi ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları*), 80- 82.

İsmâil Şirvanî'nin bir diğer halîfesi Has Muhammed Şirvanî, kuzey Kafkasya bölgesinde hizmet etmiştir. Kendisinden sonraki silsilesi, halifeleri Muhammed Yerağî ve Cemaleddin Gumûkî vasıtasıyla devam etmiştir.⁷

Yine Şirvanî silsilesine bağlı olan Osman Abdülmennan Efendi'nin Denizli ve İstanbul'da yapmış olduğu hizmetleri de zikretmek gerekir. Osman Abdülmennan Efendi'nin müridleri arasında târihçi İbnü'l Emin M.Kemal İnal ve kardeşi Ahmed Tefvik İnal bulunmaktadır.⁸

Karadeniz bölgesinde tarikat hizmetinde bulunmuş olan halifeler Şeyh Fezullah Erzurumî ve aşağıda hizmetlerinden bahsedeceğimiz Ahmed Ziyâüddin Gümüştanevî'dir⁹

İlmî ve tasavvufî kudretleri ile meşhur hâlidî halîfelerine mekan olan yerlerden biri de Urfa'dır. Burada halîfe Hartavizâde Şeyh Muhammed Hâfız er-Ruhâvî uzun yıllar tarikat hizmetinde bulunmuştur¹⁰

Halîfesi Beyzâde Hacı Ali Efendi 1293 /1877 Rus harbinde Harput'da teşkil edilen gönüllü alaylardan birinin başında komutan olarak görev almış özellikle Erzurum müdafaasında büyük yararlılıklar göstermiş ayrıca askerlerinin her türlü ihtiyacını kendisi karşılamıştır.¹¹

"Memiş Efendi" lakabıyla tanınan Şeyh Muhammed Kudsî (1269/1852)Konya merkezli olarak iç Anadolu, Akdeniz ve Kırım bölgesinde faaliyetlerini sürdürmüş ve kendisi vasıtasıyla tarikat silsilesi geniş halk kitlelerine ulaşmıştır.

Halîfelerinden Silistreli Hacı Fezullah Efendi (1292/1875 Malatya ve Elazığ bölgesinde başlattığı irşâd faaliyetlerine Rumeli'de devam etmiş, ardından 1282/1865'de İstanbul'a gelerek Haliç Halıcılar'da, kendi adına nisbetle tesis ettiği tekkede hizmet vermiştir. Müntesipleri arasında son dönem divan şâiri Leskofçalı Galib, Mehmed Emin Paşa ve halîfelerinden Şeyh Hasan Visalî ile Ankaralı Küçük Hüseyin Efendilerin bulunması te'sis ettiği çevrenin ilim, sanat ve kültür seviyesini ifâde bakımından önemlidir.¹²

Abdullah Mekkî eErzinânî,Erzurum, Erzincan, Kudüs ve daha sonra Mekke'de Hâlidîyye tarikatını neşretmiştir.¹³ Mekke'de Hâlidîliği devam ettiren Abdullah Mekkî'nin çalışmaları daha sonra Kırımlı Süleyman Efendi, Süleyman Zühdi el-Hâlidî ve Muhammed b.Muhammed el-Hânî (1279/1862) ile daha da genişlemiştir. Abdullah Mekkî'den hilâfet alan Halil Hamdi Dağistanî ile babası Şeyh Yahya Dağistanî ve silsilesinde bulunan diğer zevât Anadolu yanında Dağistanlılar üzerinde etkili olmuşlardır.¹⁴

Bu noktada "Terzi Baba" diye şöhret bulan Muhammed Vehbi Efendi'nin özellikle Erzincan merkezli hizmetlerini göz ardı etmemek gerekir.

Abdullah Mekkî'nin hilafet verdiği kişilerden olan Mustafa İsmet Efendi, önce Edirne ardından İstanbul'da faaliyetlerini sürdürmüştür. 1853 yılında yaptırdığı ve günümüze uzanan hizmet zinciriyle Fatih Çarşamba'daki Hâlidî dergâhı halen faaliyetini devam ettirmektedir.

Halidîyye tarikatı bu silsilede yer alan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasında görev almış olan Ahıskalı Ali Haydar Efendi gibi zâtların gayreti ile saraya te'sir edebilecek duru-

7 Geniş bilgi için bkz. Gammer, Moshe, *Muslim Resistance To The Star: Shamil and the Conquest of Chechenia and Daghhestan*, 39-45.

8 Vassaf, Age., II/ 205 vd.; Gündüz, İrfan, Age., 246- 247.

9 Kufralı, *Nakşebendiyyenin Kuruluşu ve yayılışı*, Basılmamış doktora tezi, Türkiyat Enstitüsü, No: 337, 183.

10 İcâzetnâmesi için bkz.Haydarzâde, el-Mecdü't-tâlid, 61.

11 Sunguroğlu, İshak, Harput Yollarında, II/112-113.

12 Gündüz, Age., 247

13 Abdullah Mekkî vâsıtasıyla Hâlidîyyenin İdil-Urallar, Tataristan ve Başkırda'n'da yayılışı için bkz: Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, XV/ 295-296.

14 Hâlidî, Süleyman Zühdi, *Mecmuatü'r-resâil*, 18-19.

ma gelmiştir.¹⁵II. Abdülhamid Mustafa İsmet Efendi' yi ziyaret etmiş ayrıca Abdülmecid Han'ın vasiyeti üzerine türbe girişinde her cuma gecesi on müridi ile Hâlidî âdâbı üzere hatm-i hâcegân icrâsı ile görevlendirilmişti. Dergâha verilen bu görev tekkelerin kapatılmasına kadar devam etmiştir. Ayrıca, Üsküdar Ahmed Edebî mescidinde irşâd faaliyetini yürüten ve haftada iki gün söz konusu mescidde hatm-i hâcegân zikrini icrâ eden Abdullah Mekki' nin halîfelerinden Mustafa Hüdâvendî ¹⁶ yi de zikretmek gerekir.¹⁷

Kastamonu ve civârında Hâlidîyye'yi neşreden Ahmed Siyâhî ve halifesi Ahmed Hicabi olmuştur. Kastamonuda bulunan Ahmed Dede Câmii, Sami Bekir Paşa'nın yardımıyla genişletilmiş kapı üzerine iki oda ilave edilerek dergâh haline getirilmiştir. Sami Bekir Paşa gibi Safvetî Paşa' da onun müridleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Abdülmecid Han'ın irâdeleriyle Kastamonu valisi Ramiz Paşa'nın dergâha sağlamış olduğu gelirleri de zikretmek gerekir.¹⁸

Her belde'ye bir halîfe prensibiyle hareket eden el-Bağdâdî İstanbul'a ayrı bir önem vermiştir. İstanbul'da ilk olarak Muhammed Sâlih görev yapmış fakat hatme yapıldığı zaman mescidin kapılarını kapattığı, namaz sonrasında mescide girmek isteyenlere müsâde etmediği ve tarîkata mensub olmayanları aralarına almadığı için çok fazla tenkid edilmiş bunun sonucu olarak ta Muhammed Sâlih'in yerine Abdülvehhab es-Sûsî görevlendirilmiştir.¹⁹

el-Bağdâdî, es-Sûsî'nin uymasını istediği yedi şart ileri sürmüştü, es-Sûsî de bu şartlara uyaçağına dâir bir vesîka yazıp mühürlemiştir.²⁰ Abdülvehhab es-Sûsînin çalışmaları sonucunda tarikat, Anadolu yanında Rumeli bölgesinde de yayılmış fakat es-Sûsî'nin kibir ve enâniyete kapılarak müridlerin kendisine râbita yapmasını istemesi üzerine tarîkattan kovulmuş. yerine İstanbul'da Ahmed Eğribozî görevlendirilmiştir. İstanbul'da tarikat faaliyetleri açısından Şehri Hâfız Mehmed Emin Efendi'yi de zikretmek gerekir. ²¹

İstanbul' da görev yapan bir diğer halîfe Muhammed b. Abdullah el-Hânî'dir. el-Hânî, devlet ricâli ve Sultan Abdülmecid üzerinde etkili oldu. Fuat Paşa şeyhe bağlılığı dolayısıyla, marunilerin katliâmı üzerine halkı tenkil ederken onun tekkesine ilticâ edenleri affetti. Bağdat vâlisi Mehmed Reşid Paşa dînî şüphelerini izâle eden el-Hânî'yi İstanbul mahfillerinde sitâyîşle anardı. Muşir Mehmed Namık Paşa da bu tarîkata intisâb etmişti.²²

el-Hânî' den hilâfet alan Ayasofya vâizlerinden Şeyh Yusuf Efendi (1260/1844) ile yerine geçen oğlu el-Hacc Mehmed Efendi İstanbul'da tarîkatı neşretti. Ayrıca 1255/1839'da hilâfet alan Şeyh Hasan Feyzullah Efendi (1290/1873) ile 1273/1856' da halîfe olan Arpacılar câmii imamı Hâfız Ahmed Efendi (1306/1888) irşâd faaliyetinde bulundu.²³

Abdülfettah el-Akrî, tarîkat neşrinde bulunan bir diğer halîfedir. Üsküdar Alaca Minâre Tekkesinde faaliyetlerini yürüten el-Akrî' ye intisâb edenler arasında Şeyhül- İslam olmadan önce Şam' da uzun bir süre kalan ve Meclis-i Meşâyih'in kurucusu Refik Efendi'yi zikretmek gerekir.²⁴

Halidîyye tarikatının bu denli etkin ve sürekliliğine rağmen İstanbul'da tarikatı neşretme noktasında hizmet Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî (1275/1858)ve halifesi gelecek Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (1311/1893)ye nasip olmuştur.

15 Revnakoğlu, *İstanbul Tekkeleri Tarihi*, Divan Edebiyatı Müzesi, Arş. b. no: 212;

16 Vassaf, Age., II / 212.

17 Gösterilen yerler.

18 Çiftçi, Fazıl, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 230.

19 Hâlidî, Süleyman Zühdi, Age.,16-19

20 Es' ad Sâhib, Age., göst. yer

21 el- Bağdâdî, Süleyman, Age.,78; Haydarizâde, Age. 65; Süleyman Faik Mecmuası, İ.Ü. Küt.TY. 9577, 4 ab.

22 el-Hânî, Abdülmecid, Age. 272; Kufralı,age. 186 – 187.

23 el - Hani, Abdülmecid, Age. 273 - 275.

24 *İlmiye Salnâmesi*, 596 (1334 / 1918).

Gümüşhanevî, ilmî kudreti, özellikle hadis ilmindeki otoritesi sebebiyle İstanbul’ da büyük hizmetler yapmıştır. Gümüşhanevî vasıtasıyla tarikat sadece İstanbul değil Karadeniz, Trakya ve diğer İslam beldelerinde yayılmıştır.

Gümüşhanevî 93 harbine katılmış Kars, Of ve Batum’ a kadar gitmiştir. İstanbul’ da devletin ileri gelen şahsiyetleri mürid ve muhibbi idi. Kendi zamanında hem bir tekke, hem de bir “dârü’l - hadis” hüviyeti kazanan dergâhına Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid gitmiş onun sohbet ve derslerine katılarak zaman zaman değişik konularla ilgili olarak istişârelerde bulunmuştur.

Gümüşhanevî’nin müridleri arasında Arap Mehmed Ağa, Erkân-ı Harb livâlarından Münib Bey, Reisü’l-ulemâ Tikveşli Yusuf Ziyâuddin Efendi, saray doktorlarından Emin Paşa gibi zevâtin bulunması, onun ne derece etkili bir irşâd faaliyeti yürüttüğünü göstermektedir.²⁵ Bütün bu olumlu gelişmelerin yanında cuma ve salı günleri yapılan sohbet ve zikir meclislerinin gece geç vakte kadar sürmesi nedeniyle Gümüşhanevî, saray’a şikayet edilmiştir.²⁶

Gümüşhanevî periyodik olarak Sultan Abdülhâmid’le görüşmüştür. Sultan, hâlidî şeyhlerini temsilcisi olarak yurt dışına göndermiştir. Gümüşhanevî’nin halifesi Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi ile Özbekler Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi bunlardandır.

Sultan Abdülhamid, İslam dünyasının dört bir yanına gönderdiği şeyhler vâsıtası ile Çinli müslümanları merkezî hilâfete bağlayabilmiş ve buradaki cemaat, Pekin’de pâdişah adına “Hamîdiye Üniversitesi”ni kurmuşlardır.

Özbekler Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi 1294 ‘ de resmî görüşmelerde bulunmak üzere Macaristan’a giden heyetin başkanlığını yapmış, Peşte’de imzalanan “Turan Kongresi” ne Abdülhamid’i temsilen katılmış, Türkler ve Türkmenlerle görüşmek üzere Orta-Asya’ya kadar resmî görevle görevlendirilmiştir.²⁷

Gümüşhanevînin şeyhi Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî, Yaşadığı bölgede bulunan ârif ve velîlerin hizmetine devam eden ervâdî bazı tarîkatlardan hilâfet almıştır. Halvetiyye tarikatı icazetini Ahmed es-Sâvî ‘den Bedeviyye ve Kâdiriyye tarikatına ait hilafet icazetini de Mustafa el-Mübellâtî’ den almıştır. Şam’da bir müddet şeyhine hizmet edip “Hilâfet-i Tâmmе” ile icâzet alarak, tarikat halkasına Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye, Çeştiyye, Nakşbendiyye, Müceddidiyye, Mazhariyye ve Hâlidîyye tarikatını da eklemiştir.

Kendisinden sonra halifesi olan ve bugün “Gümüşhanevî Kolu” adı ile tanınan silsilenin kurucusu Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî,(1311/1893) hocası gibi ilim ve dinin öz değerlerini ön planda tutarak tarikatın asli unsurlarını muhafaza edip günümüze kadar ulaşmasını sağlamanın yanında Hâlidîyye tarikatının İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun değişik bölgeleri Kazan’ dan komor adaları, Mısır, Suudi Arabistan ve Çin’ den Afrika’ ya kadar olan geniş bir saha içerisinde yayılma imkanı da sağlamıştır.

Gümüşhanevî, ilim konusunda velüddür. Birçok eseri bulunmaktadır. Eserleri yanında intisab konusunda da değişik bir anlayış ortaya koyan Gümüşhanevî irşad amacıyla eserlerini okumayı kendisine “Rivayeten İntisab” eserleri üzerinde yapılan araştırma ve incelemeleri ve bu konuda yazılmış olan eserleri de “Dirâyeten İntisab” olarak değerlendirmiştir.

Halid-i bağdadi nasıl fıkıh ilmini ön plana çıkarmış ise Râmuzü’l-ehâdis adlı hadis çalışmasıyla bilinen Gümüşhanevî de tavsiye ve emirlerinde talebe ve müridlerinden hadis ilmi ile meşgul olmayı isteyerek bu ilme bakışını ortaya koymuştur.

25 Gündüz, İrfan, *Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî*, 65- 66 ; Türer Osman, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî’ nin Şeriat, Tarikat ve Tasavvuf Anlayışı”, (Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Tebliğ Metni, 1992) , 83.

26 BOA., Yıldız Evrakı, no: 2065, Zarf, 74, Kutu, 14.

27 Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münasebetleri*, 225 – 226.

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî değişik bölgelerde halifelerini görevlendirmiş ve bu zevat tarafından tarikat neşredilmiştir. Bunların başında Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi gelmektedir. Abdülfettah el-Akrî' ye intisâb eden Hasan Hilmi Efendi ardından Gümüşhanevî 'nin derslerine devam ederek ilmî icâzet bilâhare seyr ü sülûkunu tamamlayarak hilâfet almıştır. 18 yıl hilâfet görevini sürdüren Hasan Hilmi Efendi 1314/1896 yılında yerine Safranbolulu İsmâil Necati Efendi'yi bırakarak hacca gitmiş ve 56 kişiye hilafet vermiştir. Bunlardan bazıları; Urmiyeli Mustafa Necip Efendi, Kastamonulu Hâfız Ahmed Efendi, Beşiktaşlı Muhammed Hâzım Efendi, Aydınli Mustafa Hilmi Efendi, Bosnalı Hacı İbrâhim Efendi, Filibeli Hasan Hüsnü Efendi, Kâtip Mustafa Fevzi Efendi, Alucralı Osman Efendi Şamlı Çerkez Ömer Hulusi Efendi, Geyvelî Yusuf Bahri Efendi ve Dağistanlı Hacı Muhammed Efendi'dir.

Gümüşhanevî'nin bir diğer halifesi hadis, siyer, fıkıh, tecvid ve kıraat gibi ilimlerde eserler vermiş olan Ömer Ziyaüddin Efendi'dir. Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi silsilesi halen canlı bir şekilde devam eden halifelerinden biridir. Serezli Hasib Efendi, Kazanlı Abdülaziz Efendi, Trabzonlu Hacı Abdurrahman Beşikçi Efendi, Çaykaralı İbrâhim Hakkı Efendi (Hacı Ferşad Efendi lakabıyla meşhurdur), Oflu Kalomor Mahmud Efendi, Oflu Hacı Ahmed Efendi, Şiranlı Mustafa Efendi yetiştirdiği halifelerindendir.

Trabzonlu Hacı Abdurrahman Beşikçi kendisinden sonra Trabzonlu Hacı Ahmed yaşar Efendi ve Of'tan kondili Ali Efendiye hilafet vermiştir. Yine Karadeniz bölgesinde yaygın olan silsilelerden biri Şiranlı Mustafa Efendi vasıtasıyla gelmektedir. Onun halifelerinden Karavelioğlu Mehmet Efendi özellikle Giresun'un Tirebolu ve Espiye bölgesinde etkili olmuştur. Tirebolu ya bağlı ilit köyünde medfun olan Karavelioğlu Mehmet Efendiden sonra bu silsile münkariz olmuştur.

Yine 1313 / 1897 yılında Bursa' da dünyâ' ya gelen Mehmed Zâhid Kotku Efendi Ziyaiyye tarikatının yayılmasında önemli görevler ifa etmiştir. Mehmed Zâhid Kotku'nun anne ve babası kâfkas muhâcirlerindendir. İlk tahsîlini Oruç Bey mahallesinde ikmâl edip ardından Maksim' deki İdâdî' ye devam etmiştir. Bursa Sanat Mektebi' nde okurken birinci dünyâ savaşının çıkmasıyla on sekiz yaşında iken askere alınmıştır. Üç yıl sonra İstanbul' a gelerek çeşitli dînî toplantılara ve derslere devam etmiştir. Ardından vilâyet binâsının yanında bulunan Gümüşhâneli tekkesine giderek Şeyh Ömer Ziyaüddin Dağistanî' ye bağlanmıştır. Daha sonra Tekirdağlı Mustafa Fevzi Efendi' nin yanına giderek iki defa kırk gün olmak üzere halvette kalmıştır. Kur ' an ve fıkıh ilmini Hacı Hasib Efendi' den okumuş, yirmi yedi yaşında icâzet almış Bayezîd, Fatih ve Ayasofya camilerinde derslere devam etmiş, yine hocasının emriyle çeşitli köy ve kasabalarda dînî hizmetler ifâ etmeye çalışmıştır.

Bir başka halife Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi 20 yıl Lüleburgaz'da müderrislik görevi ifa etmiş Tirnovalı Hasan Sıdkı Efendi, Amasyalı Abdülkerim, Trabzonlu Hasan Sabri, Ahıskalı Serif, Tikvesli Yusuf Ziyaüddin Efendi ve Gümüşhanevî'den de ders almıştır. Fatih Camii derisiâmlığında bulunmuş, daha sonra da Süleymaniye Medresesi müderrisliğine kadar yükselmiştir. Huzur dersleri muhatab ve mukarrirliğinde bulunmuştur. Bütün bu halifelerden başka Hafız Ahmed Ziyaüddin Efendi, Hasan Hilmi el-Kevseri, Ünyeli Yusuf Bahri Efendi önde gelen halifelerdendir. Ünyeli Yusuf Bahri Efendi, Ünye Nakşi Tekkesi Şeyhi Arif Efendi, Termeli Şeyh Mehmet Efendi, Tarakçı Hamit Efendi, Akkuş Medresesi Müderrisi Deryaoğlu Mehmet Efendi, Kıbrıs Hala Sultan Tekkesi Şeyhi Musa Kazım Efendi, Abdurrahman (Abdi Efendi) Bilici. Ayrıca Sultan Reşad ve Sultan Abdulhamid dönemlerinde berat alacak kadar değerli olan imam hatip ve vaizler yetiştirmiştir. Ayrıca, Kudüs, Trablus ve Şam Niyabetlerinde bulunan Mehmet Nuri Efendi, Aydın Kadısı Sabri Efendi. Rodos, Milas, Malatya Naibi Osman Şükrü Efendi, Beyrut Mercuynun Kazası Naibi, Trabzon kadısı Yusuf Efendi Yusuf Bahri Efendinin talebeleri arasında yer almaktadır

Bunlardan başka Nallıhanlı Hasan Ziyaüddin Efendi, Trabzonlu Hafız Es'ad Efendi, Kaymakam Hacı Osman Efendi, Ankaralı Ahmed Hilmi Efendi, Tarsuslu Hacı Hamza Efendi Erzincanlı Hasan Efendi, Adapazarlı Mustafa el-Kürdi, Düzceli Hasan Hulusi Efendi, Oflu Yusuf Şevki Efendi²⁸ Gümüşhanevî ekolünün günümüze ulaşmasında etkin rol üstlenmiş halifelerinden bazılarıdır.

Sonuç

Tarikat anlayışı ve kendine has irşad yöntemleriyle dikkat çeken Gümüşhanevî, yönetici ve alimler nazarında sahip olduğu itibar ve nüfuz ayrıca tarikat ve tekkelerdeki tedenni konusunda tavrı ve mücadelesi ile ilmiyye ile sufiyye arasında cereyan eden anlaşmazlıkları izale için çaba göstermiştir.

Tarikat anlayışı ve uygulamalar noktasında müridlerine Nakşbendiyye ve hâliyye tarikatı usüllerine göre zikir talimi yapan ve hatme yaptıran Gümüşhanevî, çok sık olmamakla birlikte zaman zaman Şazeliyye tarikatının kendinde yansıması olan hususlara da irşad noktasında yer verdiği gözlemlenmiştir.

Tarikat uygulamaları bakımından insanları üç ayrı kategoride mütalaa eden Gümüşhanevî, bu kişilerin her birine kendi istidat ve yetenekleri paralelinde uygun olarak zikir tayin ve telkini yolunu benimsemiştir. Bütün hayatını ilim, te'lif, tarikat neşri çalışmalarıyla geçirmiş olan Gümüşhanevî, Halidiyye tarikatı içerisinde kendi silsilesinin "Ziyaiyye" adı ile anılmasını sağlamış, kendine has usul ve yöntemlerle de tarikatın günümüze etkin bir şekilde gelmesini sağlamıştır.

28 Bkz. Memiş, Abdurrahman, age., ilgili yerler

Kaynakça

- Algar, Hamid, "Hâlid el-Bağdâdî" *DIA*, XIV, İstanbul, 1987
- Algar, Hamid, "Political Aspest Of Naqshbandi Hirtory", *Varia Turcica*, XVIII, İstanbul, 1990
- Bennigsen, Alexandre-Wimbush, S.Lndres, *Le soufi et le commissaire* (Ter. Türer, Osman, *Sufi ve Komi-ser, Rusya' da İslam Tarikatları*, Ankara, 1988
- BOA., Yıldız Evrakı, no: 2065, Zarf, 74, Kutu, 14
- Çiftçi, Fazıl, *Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, Ankara,1995
- Gammer, Moshe, *Müslim Resistance To The Star: Shamil and the Conquest of Chechenia and Daghestan*, London, 1994
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet -Tekke Münâsebetleri*, İstanbul, 1989
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin ve Halidiyye Tarikati*, İstanbul, 1994
- el-Hâlidî, Süleyman Zühdi, *Mecmuatü'r-resâil alâ usûli'l-hâliyye*, İstanbul, 1305 H
- el-Hani, Abdülmecid, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâik-i ecillai'n-nakşbendiyye*, İstanbul 1308 H
- Haydarizâde, İbrahim Fasih, *el-Mecdü't-talid fi menâkib-ı Şeyh Hâlid*, İstanbul,1292 H.
- Hiskav, *Seyyid Tâhâ-i Hakkarî*, İl Büyükleri Dizisi, 1
- İlmiye Salnâmesi*, 596 (1334 / 1918)
- Kufralı, *Nakşbendiyyenin Kuruluşu ve yayılışı*, Basılmamış doktora tezi, Türkiyat Enstitüsü,No: 337,
- Manneh, Butros Ebu, *The Naqshbandiyya Mujaddidiyya in The Ottoman Lands in The Early 19 th. Century* (Die Welt des Islam) Leiden, 19821
- Memiş,Abdurrahman, *Hâliidi Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, İstanbul
- el-Murâdî, Muhammed Halil, *Silkü'd-dürer fi âyâni'l-karnî's-sânî aşer*, trz.
- Revnakoğlu, *İstanbul Tekkeleri Tarihi*, Divan Edebiyatı Müzesi, Arş. b. no: 212
- Süleyman Faik Mecmuası*, İ.Ü. Küt.TY. 9577,4 ab
- Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, İstanbul , 1958
- Vassaf, OsmanzâdeHüseyn, *Sefine-i evliyâ-yı ebrâr ve şerh-i esmâr-ı esrâr*, 115.Sül. Küt. Yazma bağ. bl. No: 2305 – 2309